BIATORBÁGY

Város Polgármestere

2051 Biatorbágy, Baross Gábor utca 2/a • Telefon: 06 23 310-174/213 mellék
Fax: 06 23 310-135 • E-mail: polgarmester@biatorbagy.hu • www.biatorbagy.hu

Előterjesztés

Az önkormányzati pince elnevezéséről

1. A terület leírása

Az Ürgehegy Biatorbágy városától illetve a régi Bia falutól délre, a Dobogó-hegy lábánál terül el. Északnyugat felől az Iharos patak völgyének déli sziklavonulata, nyugati irányból a Benta patak völgye illetve a Sóskút felé vezető út határolja. Észak-északkeleti oldalát a Dobogó-hegy erdős területe öleli, déli oldalán pedig Fejér és Pest megye határvonala fut, melynek túloldalán már a Sóskúti-szőlők kezdődnek.

A délnyugat felé lejtő területet, a lejtőkre többé-kevésbé merőlegesen futó, hat dűlőút tagolja. A dűlőket eredetileg keskeny, 15-25 méter széles parcellák kötötték össze. A telekosztás e rendszere gyakorlatilag napjainkig megmaradt, azonban a telkek nagy részét a későbbiekben megosztották. Az értékvédelmi szempontból jelentős, XIX. századi présházak és pincék döntő többsége a dűlők hegy-felöli oldalán, elszórtan, néhol kisebb csoportokban, helyezkedik illetve helyezkedett el. Jelenleg a területen közel 500 önálló telek található. A régi kataszteri térképek alapján megállapítást nyert, hogy a XIX. század végén a területen hozzávetőleg hatvan darab felszíni építmény, présház állt. Mindegyikhez kőboltozatos pince tartozott. Jelenleg ezek közül harminc darab azonosítható be egyértelműen. Közülük ma tíz darab helyi védelem alatt áll.

2. Történeti áttekintés

Az Ürgehegy présházai és pincéi egyértelműen a népi építészet körébe sorolandók. Az épületekről egyedi dokumentációk, levéltári adatok gyakorlatilag nem lelhetők fel. Történeti kutatásukhoz mindössze néhány korabeli leírás, a szőlészet, borászat témájával illetve Biatorbágy múltjával kapcsolatos általános történeti, helytörténeti és néprajzi munka nyújthat némi segítséget. Lényegesen több támpontot nyújtanak azonban a korabeli katonai és kataszteri felmérések térképei.

Annyi bizonyosan tudható, hogy mind Bia, mind Torbágy település a török hódoltság alatt elnéptelenedett. Biára a XVII. század második felében kezdett visszatelepülni a lakosság, és 1703-ban már 44 család élt itt. Torbágy az 1700-as évek elejéig puszta maradt és benépesülése 1712 után, a német betelepítések során történt meg. 1728-ban már 45 adófizető családfője volt. Nyilvánvaló, hogy a lakosság visszatelepülése után megkezdődött a szőlőtelepítés is a külterületeken. Az I. katonai felmérés (1763-1787) térképén építmények még nem láthatók, azonban a Kutyahegy lejtőin illetve a sziklasor feletti Öreghegyen már egybefüggő szőlős területet mutat a térkép. Az Ürgehegyen még nem látható erre utaló jelzés. Úgy tűnik, hogy a lakosság a közelebb fekvő, jobban megközelíthető területeken kezdte meg a szőlőtelepítést. A Nyakaskő melletti Csizgey-árok és a kutyahegyi Zajgó időszakos vízfolyásainak medreiben, száraz időben még szekérrel is fel lehetett jutni a sziklák felett húzódó szőlőskertekhez. A népi emlékezet mellett ezt bizonyítják a sziklapadokba maródott kocsikerék-nyomok is. Szintén itt, az árkok felső szakaszain láthatók a legkorábbi, legkezdetlegesebb pinceépítmények. Ezeket, az egymás mellett sorakozó, úgynevezett lyukpincéket, a partoldal talajába, vagy sziklafalába vájták. Boltozataikat is durván megmunkált kőanyagból alakították ki. Sajnos napjainkra ezek mindegyike romos állapotba került, többségük boltozata beomlott, ráadásul az árkok felső szakaszait az utóbbi évtizedek során, szemét-lerakóként használták, gyakorlatilag betemették.

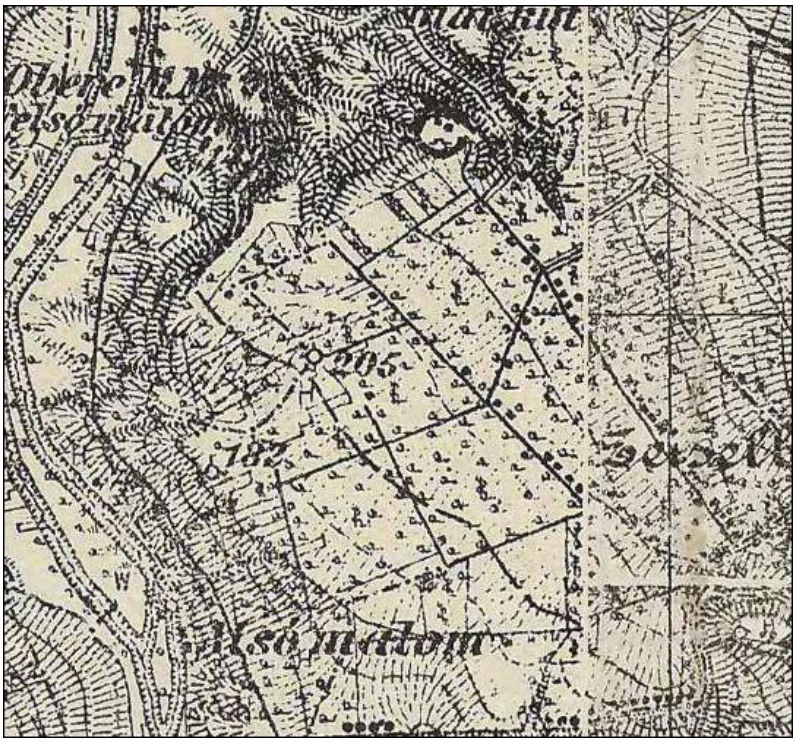

1. ábra Az I. katonai felmérés térképe (1763-1787)

Az 1806 és 1869 között végzett II. katonai felmérés térképén már jól felismerhető az Ürgehegy három felső dűlője több pincére utaló jelzéssel. Azonban mindössze egy felszíni építmény fedezhető fel rajta. Az ötös dűlő közepén ma is áll a présház, melynek kapuszemöldök-záródásán az 1834-es évszám olvasható. Meglepő módon, azonban nem szerepel a térképen az úgynevezett „Kunyik-pince", melynek zárókövén egyértelmű 1833-as felirat látható. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy a térkép biai szelvényeinek felvétele ezekben az években történt és ekkor már szőlészeti, borászati tevékenység folyt a területen. Valószínű, hogy a telepítést a század első évtizedében kezdték meg. Az Ürgehegy szőlőtelepítése nyilvánvalóan összefüggésben állt a századelőn lendületet kapott kőbányászati tevékenységgel is. Az Ürgehegy északi oldalán lévő uradalmi kőfejtőkből szállítottak követ a Pest-Budára, a reformkori, majd a kiegyezés utáni nagy építkezésekhez. Erre utal a Gesztenyés feletti nagy, csarnokos bánya ma is használatos „Országház-kőfejtő" elnevezése is. A kőbányák megközelítése érdekében alakították ki azt az utat, mely az Alsó-majortól vezetett fel az Ürgehegy északi sarkához. Ez út tette lehetővé a hegy egyszerűbb és gyorsabb megközelítését Bia felől, a korábbi jelentős kerülővel szemben. Ugyanakkor a bányák szolgáltattak nagy mennyiségű, igényesebben megmunkált követ a pincék és a présházak építéséhez. A térképek és a homlokzati évszám szerinti legrégebbi présház, a „Kunyik-pince" a később épített pincéktől kissé elkülönülve, a falu felől felérkező és az Öreghegyről átvezető út kereszteződésében áll. Helyzetéből és viszonylag nagy telekméretéből adódóan valószínűsíthető, hogy ez volt a szőlőtelepítés első központja. Nyilvánvaló, hogy a telepítéshez szükséges venyigéket az Öreghegyről szállították át és innen osztották szét a területre.

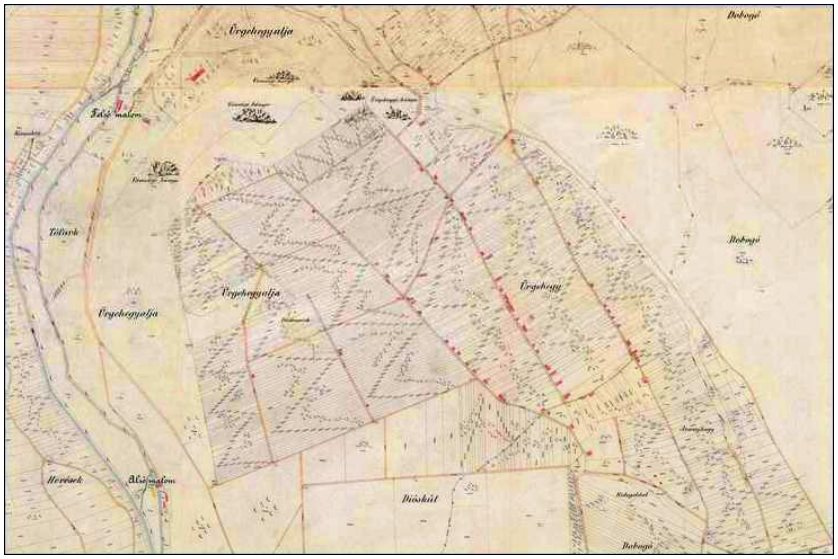

2. ábra A II. katonai felmérés térképe (1806-1869)

A Magyar Királyság III. katonai felmérésének térképén (1869-1887) látható, hogy a hetvenes évekre már kialakult a mai is meglévő dűlők rendszere és a dűlők mentén sorakozó présházak is többé-kevésbé beazonosíthatók rajta. Ezen a térképen jelenik meg először az „Ürgehegy", németül „Zeiselberg" elnevezés is. Nyilvánvaló, hogy ebben az időszakban élte virágkorát az ürgehegyi szőlészet-borászat, hiszen Keleti Károly 1875-ben készített Szőlészeti Statisztikája alapján 1880-ban, a Budai Borvidék részeként, Biát is felvették a Borvidékek Lajstromába. Szintén erre a korszakra emlékezik Karikó János is 1904-ben írt versében: „Volt még egy hasznosabb nevezetessége / Sok bora termett és jó volt a hírébe'."

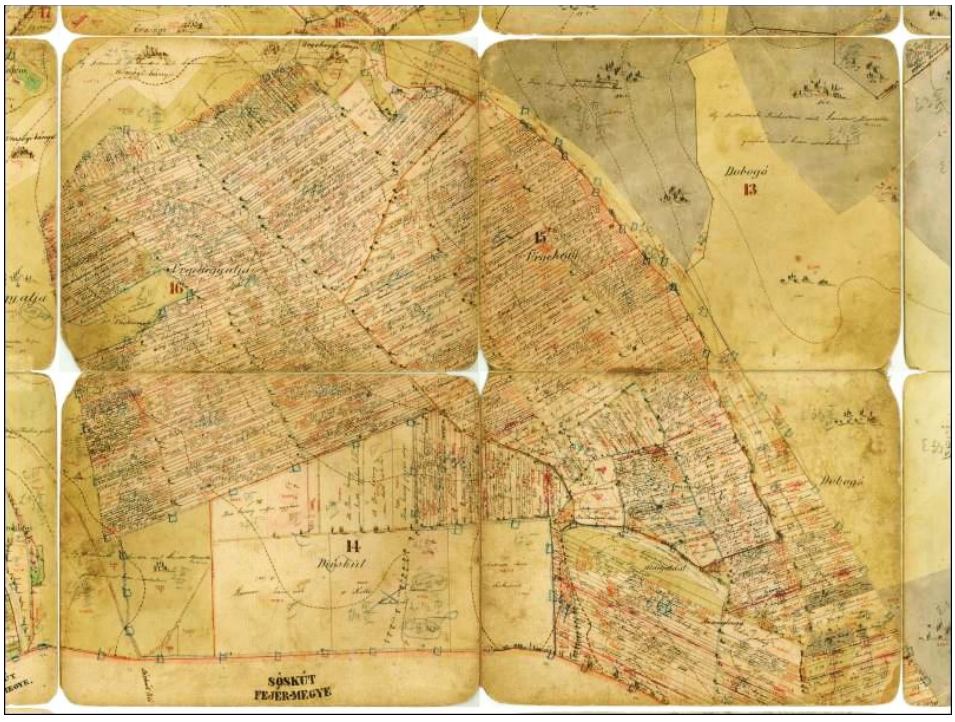
3. ábra A Magyar Királyság III. katonai felmérésének térképe (1856-1887)

Magyarország egységes kataszteri felmérésének munkálatai 1856-ban kezdődtek meg. A közép-magyarországi régió térképezésére a 70-es évek végén, a 80-as elején került sor. Ezeken a térképeken már a pontos telekhatárokat és a helyrajzi számokat is feltüntették. Ugyanakkor jelöltek minden felszíni építményt és egyéb tereptárgyakat.

3. ábra Az Országos Kataszteri Felmérés térképe (1880 körül)

E kataszteri felmérés alapján Korošec István mérnök 1884-ben elkészítette Bia és Torbágy község önálló kataszteri térképét, melyeken a fentiek mellett, a birtokok és telkek tulajdonosainak nevei is szerepelnek. A térkép alapján megállapítható, hogy közvetlenül a filoxéra járvány régióba történt betörése előtti időszakban az Ürgehegy telektulajdonosainak többsége német nemzetiségű, jónéhány közülük Torbágyi sváb család tagja volt. Láthatók a térképen a kőbányák is. Ezek közül a legkülönlegesebb a sziklahátba, amfiteátrum-szerűen bemélyített Ürgehegyi bánya, melynek oldalfalaiba bányász- vagy kőfaragó-szállásokat vájtak. Ezeket, későbbi tulajdonosáról, Lipka-pincéknek nevezték el.

4. ábra Korošec István térképe (1884)

A Korošec-féle térképet a két község az 1950-es évek elejéig használta. Különleges értéke, hogy ezalatt a közel hetven év alatt a változásokat feljegyezték rá, így a térkép az azóta már egyesült Biatorbágy legértékesebb helytörténeti dokumentumává vált. Ebből tudható, hogy az Ürgehegy telekviszonyaiban, néhány adás-vételtől eltekintve, jelentősebb változás nem történt.

Sajnos röviddel a térkép készítése után, a nyolcvanas évek végén, az Ürgehegyet is elérte a filoxéravész. A szőlők gyakorlatilag kipusztultak, a bortermelés megszűnt és a pincék illetve a présházak az enyészet útjára léptek. A helyzetet szemléletesen érzékelteti a már

idézett Karikó-vers folytatása: „Volt borunk, nem fájt a szívünk máséra, / De elpusztítá a kutya filoxéra. / Régi jó időkről legtöbbet beszélnek / Tetőtlen présházak, beomlott kémények. / Meztelen szarufák s a prés a présházba' / Oly borzasztók, mint holt ember csontváza. ….".

A filoxéra-vész okozta sokkból a XX. század első évtizedében kezdett magához térni a magyarországi szőlészet-borászat. Új ellenállóbb fajták telepítésével rekonstruálták a régi szőlőterületeket. Az Ürgehegyre az 1910-es évek elején tért vissza az élet. Sajnos a kőbányák a XIX. század végére gyakorlatilag kimerültek és sorban bezártak. A század első felében ugyan egy-két új présház még épült, azonban többnyire a régi, elhagyott pincék kőanyagának felhasználásával építették újjá és vették használatba a megmaradt építményeket. Napjainkban is található olyan, melynek pincéjében 1861-es, présházán pedig 1937-es évszám olvasható. A harmincas évekre ismét benépesült a hegyoldal. A ma élő idős emlékezők szorgos tevékenységről és nagyszabású, vidám szüretekről mesélnek.

Az Ürgehegy illetve a biai szőlészet-borászat számára a végzetes döfést a magyarországi németek 1946-os kitelepítése adta meg. Mivel a tulajdonosok többsége sváb családokból került ki a hegy ismét elnéptelenedett. Az ötvenes években a szőlőket zártkertekké alakították, a telkeket olcsón értékesítették, alkalmasint a rendszer kedvezményezettjeinek juttatták. Rövid időn belül a terület hétvégi nyaraló övezetté vált, házilagos, szakszerűtlen kivitelű építmények tömegei jelentek meg. Sajnos jónéhány régi pincét elbontottak vagy week-end-ház torzszüleményekké alakítottak. A szőlőterületek minimálisra zsugorodtak, mindössze öt-hat család foglalkozott borászattal. A két község második egyesítése után Biatorbágy már kimaradt a Budai Borvidék nyilvántartásából.

A rendszerváltás után újabb körülmény súlyosbította az Ürgehegy állapotát. Egyre több állandó lakos költözött be a területre. A hétvégi házakat engedélyek nélkül téliesítették, bővítgették, jónéhány újat is emeltek, tovább rontva ezzel az amúgy is rendkívül kaotikus összképet.

Az utóbbi években több kezdeményezés indult az Ürgehegyi borkultúra újraélesztésére. Több új borászati vállalkozás települt meg a hegyen. Néhány régi pincét felújítottak. Ezek között látható mintaszerű kivitelezés, de található köztük egy-két építészeti baklövésnek minősíthető megoldás is. Az önkormányzat, a tulajdonában lévő pincét felújította, és szőlőt is telepített mellé.

3. Az ürgehegy építményei

Napjainkra az Ürgehegyen harminc darab, értékvédelmi szempontból jelentős építmény maradt meg. Ezek, a „Lipka-pincék bányászlakásaitól, az Andrész-kereszttől és egy régi csőszháztól eltekintve présházak, hozzájuk tartozó pincével.

A présházak többsége téglány alaprajzú, a dűlőkkel párhuzamos hossztengellyel. Mindegyikük terméskő falazatú, oromzatos nyeregtetőzettel. A néhány kontyolt tetőidom valószínűleg utólagos kialakítású. A korai épületek falazatai viszonylag durván megmunkált kváderkövekből készültek. Az 1860-as évektől, mikor a Gerenday-féle kőfaragó cég vette bérbe a bányákat, már finomabban megmunkált falazatokat, homlokzati tagozatokat és armírozásokat alakítottak ki. Ebben a korszakban a főhomlokzatokon megjelentek faragott fejezetes falpilaszterek és lebegő fejezetek is. Az épületek sarkainál a tetőzet ívesen, vagy hullámívesen faragott konzolköveken ül. A ma látható cserép és szürkepala héjazatok valószínűleg már a filoxéravészt követő időszakban kerültek fel.

Az épületek általában kétsejtes beosztásúak, egy nagyobb helységgel melyben a prés található és egy kisebbel, melyet a munkák idején főzésre, pihenésre használtak. Több impozáns, mívesen faragott bálványprés megmaradt a présházakban. Ezek mindegyikén olvasható a tulajdonos neve, vagy monogramja illetve a készítés dátuma. A nagyméretű préskövek többsége csiszolt tardosi kőből készült és ezek többségébe is bevésték a dátumokat és a monogramokat. A nagyobb helységbe nyílik az épület bejárata, vele szemben helyezkedik el a pincelejárat.

A présházak dűlőkre néző főhomlokzatai háromtengelyesek. A középtengelyben lévő bejárati kapuk faragott kő keretezései szegmens, félkörív, vagy kosárív záródásúak, de található köztük egyenes-záródású, béléskonzolos is. A vasalatos kétszárnyú deszkaajtók némelyikén megmaradtak az eredeti kovácsoltvas zárszerkezetek, kilincsek és kulcspajzsok.

Az épületek többségénél a kapu két oldalán egy-egy kőkeretes ablak látható. A korai présházaknál ezek meglehetősen kisméretűek voltak, általában szegmensíves záródással. A későbbiekben az ablakok mérete némiképp megnövekedett és több egyenes-záródású is található közöttük.

A pincék kialakítása egységesnek tekinthető. A présházban lévő, vasalatos deszka lejárati ajtók faragottkő keretezésűek. A zárókövekben itt is gyakran látható az építés dátuma illetve az építtető monogramja. A boltozott pincesípokban egyenes, faragottkő lépcső ereszkedik le a pinceszintre. Az átlagban tíz-tizenöt méter hosszú pincehelyiségek körív, vagy kosárív vezérgörbéjű boltozásaik gondosan faragott hasábkövekből készültek. Többségükben faragott ászokkő-párok futnak a hosszfalak mentén.

Az Ürgehegy építészetének egyik különlegessége a dűlőktől elkülönülve, az erdősült területen megbújó „Hild-pince". Klasszicizáló stílusával, rendkívüli méreteivel, még romjaiban is a környék egyik legimpozánsabb látványossága. Présházához valószínűleg egy mulató-épület is kapcsolódott. Szintén rendkívül látványosak a fent már említett „Lipka-pincék" sziklába vájt „kőfaragó-szállásai is. Frissen felújított állapotban van az ötös dűlőben álló, 1880-ban faragott „Andrész-kereszt". Finom megmunkálásával, tagozatos lábazatával az ürgehegyi kőfaragó-műhelyek fénykorát idézi.

JELENLEGI FUNKCIÓ, HASZNOSÍTÁS

Az önkormányzati pince felújítási munkálatai 2008. évben megkezdődtek. Az akkori tervek szerint az ingatlan felújításának célja a biai borútba történő beillesztés, a műemlékvédelem, a szőlőtermesztés a minta szőlőültetvény, a település turisztikai potenciáljának erősítése volt. 2012-ben az épület külső felújítás után a Városgondnokság által megtörtént a pince belső tereinek teljes körű felújítása valamint környezetének rendbetétele is.
Biatorbágy Város Önkormányzata csatlakozott a Pünkösdi Nyitott Pincék és a Márton napi pincetúra rendezvénysorozat házigazdái közé, így a pince ezen alkalmakkor nyitott a látogató közönség felé.

ELNEVEZÉS

Biatorbágy Város Önkormányzat Képviselő-testületének Településfejlesztési Bizottsága a 62/2017. (V. 16.) határozatával tett javaslatot a pince nevére.

Biatorbágy, 2017. október 13.

Tarjáni István s.k.
Polgármester

Összeállította: dr. Szabó Ferenc aljegyző, Balassa János munkáját felhasználva

Határozati javaslat

Biatorbágy Város Önkormányzat Képviselő-testületének

/2017. (X. 26.) határozata

Az önkormányzati pince elnevezéséről

Biatorbágy Város Önkormányzata Képviselő-testülete a Biatorbágy 4801 hrsz-ú pincét …….. nevezi el.

Határidő: azonnal
Felelős: Polgármester, Jegyző
Végrehajtásért felel: Beruházási és Vagyongazdálkodási Osztály